LA DEMOCRÀCIA AL MÓN

Desigualtat i democràcia: una introducció al debat

David Murillo



Una persona sense llar llegeix asseguda al costat de la seu d'una immobiliària. Fotografia: Jordi Borràs

Què entenem per desigualtat, què la causa i finalment com aquesta es relaciona amb la democràcia són qüestions prou grosses com per obligar-nos a explorar la intersecció entre processos econòmics, fenòmens socials i impactes sobre l'àmbit polític. Aquest és un espai indestriablement amarat d'ideologia però que mira de posar llum sobre aspectes com el diferent recorregut polític de determinades polítiques socials o econòmiques, sobre l'anomenat ocàs de la classe mitjana, el perquè de l'auge del populisme o com és que ara parlem d'una democràcia liberal en crisi.

De quina desigualtat estem parlant?

Per bé que mirar d'acostar-nos a aquesta intersecció implica inevitablement la tria d'una mirada concreta, les dades més recents es faciliten el trajecte. Què entenem per desigualtat? En propietat, hauríem de començar per referir-nos a dos tipus de desigualtat.

La primera és la que té lloc entre països. Una desigualtat que apunta a una contracció sobretot en l'eix est-oest i que tanca un cicle històric de predomini econòmic occidental de dos-cents anys. L'indicador de càlcul aquí és la renda generada o PIB i en la mesura que aquest és reflex de l'ascendència geopolítica dels diferents països, ens emplaça ja a abordar la crisi reputacional d'una democràcia que fins fa no res s'associava a creixement i a estabilitat política, si més no a Occident. En l'altre extrem, entre els principals beneficiats, els règims no-democràtics i, sobretot, la Xina [1], la potència que més ha fet per reduir aquesta desigualtat global per la via de llevar de la pobresa una part important de la seva població [2].

Una altra manera d'acostar-nos al fenomen de la desigualtat, la més habitual per altra banda, és observar què succeeix dins els diferents països i com evoluciona la diferència de renda disponible dins la població. En aquest punt, amb poques variacions, el patró global mostra l'augment de la desigualtat com a fenomen transversal, arreu. Un fenomen estructural, doncs, i que a Occident exposa l'excepció que van representar els *gloriosos trenta*: el període de postguerra presidit per polítiques redistributives potents, l'amenaça del comunisme, l'activisme sindical i obrer i on es van reduir les desigualtats de renda.

> El debat actual sobre la relació entre desigualtat i democràcia és principalment un problema occidental que es vincula amb fenòmens com el creixent escepticisme cap a la globalització i la por davant l'auge de la Xina

En aquest punt cal subratllar com el debat actual sobre la relació entre desigualtat i la democràcia és principalment un problema occidental que es vincula amb altres fenòmens igualment occidentals: el creixent escepticisme cap a la globalització i la por davant de l'auge de la Xina. Un debat que, per al cas d'Europa, inevitablement s'enllaça amb fenòmens més recents com la resposta donada per part de la Unió Europea a les darreres crisis financera i migratòria i la conseqüent imposició de mesures d'austeritat al marge del debat públic. Actuacions que ens durien a parlar de les seves conseqüències sobre les tendències il·liberals de països com Polònia i Hongria o el creixement dels anomenats populismes en països com França, Itàlia, Grècia o Països baixos.

Causes de la desigualtat: qui és el responsable de corregir-la?

Una primera manera específica d'estudiar la relació entre democràcia i desigualtat passa per observar el nivell de responsabilitat a qui interpel·la. Això implica preguntar-nos: qui hauria de corregir-la? Per quins mitjans? Per al cas que ens ocupa, quina responsabilitat cal atribuir doncs als governs democràtics en la seva correcció? Aquesta és una discussió que ens permet fer referència a l'àmbit de solució sobre el qual els ciutadans dipositen les seves expectatives i la capacitat, o no, dels governs de donar-hi resposta. Tres lectures de la

desigualtat se'ns obren aquí. La individual, que destaca el rol (la responsabilitat) de l'individu a l'hora de donar resposta als diferencials de renda en una societat. Una interpretació que bàsicament empeny els estats a promoure polítiques de capacitació, de millora educativa o a la introducció de diferents incentius laborals o fiscals que millorin la competitivitat del ciutadà-treballador.

La segona lectura, de creixent importància, observa la desigualtat com el resultat de desequilibris macroeconòmics que situen uns països per sobre dels altres. La Xina per sobre dels EEUU, des de l'òptica de Trump; o Alemanya per davant de Grècia, en la lectura de l'esquerra europea. Un enfoc que ens obligaria a confrontar debats com el de l'impacte social dels acords comercials transnacionals; la capacitat fiscal *efectiva* dels estats al marge de la seva *teòrica* sobirania política; els dèficits comercials (o de balança per compte corrent) o a entomar la discussió sobre la capacitat d'un país de realitzar devaluacions competitives de la seva moneda, per exemple.

Finalment, la tercera lectura, dita sistèmica, apuntaria a la tendència estructural del capitalisme a generar desigualtat via concentració de mercats [3]. Una desigualtat *estructural* que empeny a la financerització de les grans corporacions; l'establiment d'indicadors financers d gestió; que obliga les empreses a abraçar el canvi tecnològic per poder competir internacionalment i, finalment, a entomar la cursa cap a baix de les condicions laborals que explica de manera important la desigualtat [4]. Arribats a aquest punt subratllem un element important per observar la relació entre desigualtat i democràcia: com més amunt duem el nivell d'anàlisi, més lluny situarem les expectatives de que el sistema polític pugui donar resposta, per ell mateix, al problema de la desigualtat i més a prop la lectura a fer serà la d'estripar les cartes. En definitiva, la capacitat real de la democràcia per fer front als problemes dels ciutadans es troben a la base de la seva estabilitat.

L'erosió del factor treball: per què ens hauria d'importar?

Aquest darrer punt ens porta, doncs, a plantejar la següent qüestió: com podem jutjar un sistema polític? Des de la perspectiva de l'eficiència, aquest ha de generar resultats. Des de la perspectiva procedimental, el sistema de presa de decisions ha de ser vist com a legítim per part de la població. Tanmateix, les dues no són variables independents. És a dir, per assolir adhesió a un sistema polític aquest ha de fer que els ciutadans se'n sentin beneficiats. No n'hi ha prou amb una legitimitat de tipus procedimental. Tanmateix, les dades demoscòpiques ja mostren que aquesta adhesió és creixentment qüestionada. També sembla clar que, en contextos de pobresa creixent, la desigualtat es fa encara més evident en mostrar la diferent capacitat que tenen els diferents estaments socials de confrontar una crisi. Un fet indestriable del coixí econòmic individual i social (via estat del benestar) amb que ens hem dotat com a societat.

Deixant de moment a banda l'escenari de la crisi actual, el debat entre democràcia i desigualtat acostuma a enfocar-se en un doble marc: en l'observació del canvi tecnològic i en les conseqüències de la globalització [5]. Aquests són dos canvis que limiten la capacitat

dels estats a l'hora d'actuar políticament i que transformen fortament les expectatives dels ciutadans sobre la política dels governs. Així, centrant-nos en dades de l'Estat espanyol, tot i que extrapolables al gruix dels pisos industrialitzats, la desigualtat vinculada als processos de canvi esmentats més a munt es manifestarien en la baixada de les rendes del treball (salaris) respecte les del capital (inversions i accions); en la històrica reducció de la fiscalitat a les capes socials més benestants (per atraure activitat econòmica) o en la baixada de la recaptació de l'impost de societats respecte a l'impost al consum i a les rendes del treball (novament perjudicant a les capes socials més vulnerables).

Aquesta marginació del factor treball respecte el factor capital es traduirà en l'estancament salarial; en l'apropiació dels increments de productivitat per part del factor capital; i en la creixent desaparició de llocs de treball degut a la digitalització, l'automatització o l'externalització de les cadenes de subministrament globalitzades. Factors que han confluït igualment sobre la precarització de les condicions laborals [6]. El resultat final és la frenada de l'ascensor social i el trencament amb una de les promeses implícites en tota democràcia: que la via laboral i formativa són ell motor principals per corregir les desigualtats d'origen, marcades pel fet de néixer en una família o una altra. També en l'erosió de models de gestió empresarial on la democràcia pugui ser practicada no només en l'àmbit polític sinó també econòmic: per exemple via participació activa dels treballadors. Finalment, aquesta és una tendència que entronca amb l'anàlisi històrica, i no mancada de controvèrsia, de l'economista francès Thomas Piketty i que s'ha articulat al voltant de la fórmula $r>g$ on r és l'increment de les rendes del capital i g la taxa de creixement de l'economia [7]. El creixement econòmic es produeix, doncs, a costa del factor treball.

> La marginació del factor treball respecte el factor capital es traduirà en l'estancament salarial, l'apropiació dels increments de productivitat per part del capital i en la desaparició de llocs de treball a causa de la digitalització, l'automatització o l'externalització de les cadenes de subministrament

Un fenomen, el de l'erosió de la força de treball, que s'acompanya de l'erosió dels mecanismes col·lectius que podrien frenar aquesta desigualtat, el salari invisible de les rendes més baixes mai prou apreciat: la inversió en educació pública, en sanitat, pensions o serveis socials. Una tendència que és el resultat de l'escomesa ideològica neoliberal, primer, i després, per a països com el nostre, de l'aplicació de polítiques d'austeritat davant la crisi. El resultat, un cop més, ha estat l'afebliment de la classe mitjana i l'increment del pes de la riquesa familiar en el destí individual de cadascú [8]. Insistim, però, en l'embat que aquesta tendència representa sobre el nivell polític, el més *legitimat* per dur a terme canvis estructurals i que, en la mesura que dona mostres d'impotència per resoldre els problemes plantejats, s'acompanya de l'auge de la política no institucional (protestes, manifestacions, revolucions) o del suport a propostes ideològiques que s'allunyen de la

democràcia liberal [9].

Desigualtat i preferències polítiques: com es manifesta aquesta dissonància?

La resposta institucional a la crisi del 2008 ens ofereix exemples recents de la conflictiva relació entre preferències polítiques, actuació dels estats i increment de les desigualtats. Així, a l'Estat espanyol, la reforma constitucional del 2011 va aconseguir situar per primer cop els creditors de deute públic per davant dels pensionistes en l'ordre de pagament i imposar l'equilibri pressupostari com a mandat constitucional. En la mateixa línia, a l'altra banda del Mediterrani, a Grècia, els rescats financers resultants de l'eurocrisi certificarien que les condicions laborals dels ciutadans o les seves pensions quedaven supeditades al retorn del deute als bancs (principalment alemanys i francesos) que van deixar diners al govern grec i que ara, per art de màgia, sortien davant l'opinió pública indemnes de la seva fallida inversió [10]. Un fet no menor en el país que va veure néixer la democràcia. La pregunta és sempre la mateixa: qui ha de ser ajudat i amb quins diners? Més interessant encara si volem entendre per què parlem de crisi de la democràcia liberal: per quins mecanismes determinats agents aconsegueixen acostar l'actuació del poder executiu (o legislatiu o judicial) als seus interessos?

Si en el cas dels rescats financers és obligat recordar la càrrega ideològica que va guiar les polítiques d'austeritat i l'ulterior augment de les desigualtats sota els auspicis de la Troika (Banc Central Europeu, Comissió Europea i FMI) amb els països creditors i Alemanya al darrere [11], no sempre cal mirar tan lluny. A Catalunya mateix, la principal col·lecció d'art contemporani descansa en els magatzems d'una entitat financera que s'estima més tenir les peces guardades sota clau per tal de que acumulin valor més que no pas posar-les a disposició dels ciutadans. Mentrestant, el Museu d'Art Modern de Barcelona llangueix desproveït de pressupost públic. Què diria l'opinió pública, ja no sobre la propietat dels béns, sinó sobre l'accés ciutadà a aquesta col·lecció? La pregunta és finalment més àmplia: qui té accés a l'agenda política, per quins mecanismes i quin resultat genera [12]?

Diferents estudis han mostrat el desajust *estructural* i recurrent entre les preferències polítiques dels ciutadans i els àmbits de decisió política. Per als cas dels EUA, per exemple, s'observa la dissonància sostinguda entre la (in)actuació política i les aspiracions ciutadans sobre aspectes tan rellevants com la correcció de la regressivitat impositiva que ja hem observat com a causa de la desigualtat creixent [13]. Per què, doncs, la voluntat ciutadana majoritària no es tradueix en polítiques que avancin en la mateixa direcció?

La minorització de l'espai de decisió polític: per quines vies actua?

La captura de l'àmbit polític per part de les elits econòmiques és un dels temes centrals quan es discuteix la relació entre democràcia i desigualtat. Aquesta captura cal veure-la com el resultat del desplegament d'un conjunt d'eines corporatives per, al marge del

mercat, incrementar els seus guanys, actuant aquest cop sobre les institucions del país. Novament un repàs de la història recent ens pot permetre comprendre la importància de l'activisme polític de les empreses sobre el tema que ens ocupa. Plantegem-nos algunes preguntes que, no per reiterades, impliquen que hagin estat respostes: quines entitats van ser rescatades després de la crisi del 2008? Per mitjà de quins processos *polítics* van arribar a ser socialitzats els costos de la crisi anterior? Anticipant-nos al gran debat que vindrà: quines empreses hauran de ser rescatades dels estralls causats per l'actual pandèmia? Com s'articularà l'agenda política del rescat i qui participarà en la seva deliberació?

La capacitat empresarial per influir sobre el nivell polític, i sobre l'opinió pública, habitualment s'articula al voltant dels departaments de relacions institucionals de les grans empreses; en el suport a determinats partits polítics o organitzacions sense ànim de lucre; en el recurs a grups de pressió o en la creació de coneixement que defensi els seus interessos. Aquesta, òbviament, és una lluita desigual que trasllada, ara a l'àmbit polític, les diferències de poder que són habituals en els mercats. Aquest és un tipus d'activisme que esdevé particularment eficaç quan no existeix informació pública sobre els procediments de presa de decisió política o quan existeix un ampli desconeixement sobre l'àmbit que ha de ser regulat.

> La 'captura' de l'àmbit polític per part de les elits econòmiques és un dels temes centrals. La desigualtat no és només un resultat del procés polític a posteriori, sinó també, i sobretot, una causa que delimita els àmbits d'actuació política, amplificant les desigualtats d'origen

Així doncs, els grups d'interès desenvolupen la seva agenda política generant atenció per determinades propostes d'actuació, sensibilitzant l'opinió pública, creant una sensació d'urgència compartida i posant al seu servei agents o plataformes amb informació valuosa sobre l'àmbit concret on operen [14]. Mesures que es despleguen al marge d'altres vies de control directe (adquisició) o indirecte (via publicitat) que unes empreses, sempre les més grans, poden exercir sobre els mitjans de comunicació. Aquesta reducció de l'àmbit de debat polític per afavorir una part, ha de ser observat com un exercici de *poder* en el sentit més sociològic del terme: com la capacitat de convertir en realitat l'agenda política d'un agent i d'empènyer els altres agents en aquesta direcció. La desigualtat, doncs, no és només un resultat *a posteriori* del procés polític sinó també, i sobretot, una causa que delimita a priori els àmbits d'actuació del nivell polític amplificant les desigualtats d'origen.

El pluralisme polític en crisi: des d'on es fa la crítica?

Així doncs, la desigualtat de poder dels agents té un impacte precís sobre els mecanismes polítics que acaben debilitant la democràcia. Arribats aquí, és important subratllar la diferència entre democràcia ideal i democràcia efectiva si volem entendre perquè parlem de crisi de la democràcia liberal. En aquest sentit, l'enfocament pluralista clàssic argumenta que el poder es troba relativament dispers en una societat (que aquest no està en mans d'uns agents específics); que la disparitat d'interessos polítics en competència determina solucions polítiques on tothom guanya una mica (és a dir, que les aliances d'interessos són probables); que el balanç de poder es reconfigura permanentment per seguir els interessos canviants dels agents (no sempre guanya la mateixa coalició d'interessos); que l'Estat actua com a àrbitre neutral respecte aquests diferents interessos (s'assumeix doncs la neutralitat política de les institucions de l'estat); que els grups d'interès per naturalesa han de buscar el suport de la majoria de votants; i que la separació de poders impedeix l'ús abusiu dels diferents poders de l'estat [15].

Tanmateix, la controvèrsia que acompanya recurrentment sentències dels òrgans superiors de la judicatura en democràcies com la nostra (o la dels Estats units) permetrien qüestionar si la concentració de poder, econòmic en aquest cas, no té una incidència real sobre la divisió de poders i sobre el funcionament de la democràcia, particularment en relació al marc idealitzat descrit pel pluralisme polític. Cal doncs baixar un graó en la nostra definició de què és una democràcia i com es transforma davant la desigualtat. Una definició mínima, gens sistèmica, força liberal i basada en l'individu entendria la democràcia com la capacitat efectiva dels ciutadans de determinar l'agenda política dels governs *lato sensu*. És realment així? El sociòleg Colin Crouch, per exemple, ha anomenat com a *post-democràcia* la minorització progressiva de l'espai de debat polític real fruit de la desigualtat real de poder que hem comentat anteriorment [16]. Contra el pluralisme, doncs, ha ressorgit amb força els darrers anys la crítica feta des de la teoria de les elits. Un enfoc que parteix precisament de reconèixer la desigualtat de poder en una societat i com aquest es manifesta en l'àmbit polític.

És important subratllar com l'idealisme de l'enfoc pluralista ha rebut foc creuat des de tot l'espectre ideològic, no només des de l'esquerra. Per al cas dels Estats Units, el politòleg conservador Francis Fukuyama ha subratllat el rol de les elits econòmiques en la perpetuació de la desigualtat via pressió política sobre el poder legislatiu. L'economista llibertari i ex-assessor del partit republicà Randall Holcombe ha exposat el control que les elits econòmiques exerceixen sobre les institucions polítiques americanes i l'ocàs de la competència. Anne Case i el premi Nobel d'economia Angus Deaton han explicat recurrentment com l'excés de poder de la indústria farmacèutica nord-americana està al darrera de la destrucció de la salut dels nord-americans i la davallada de l'esperança de vida dels segments més pobres. Fet que explica, per cert, una part important del vot a Trump el 2016. Òbviament l'atac més gran a la visió idealitzada de les democràcies s'ha rebut des de l'esquerra ideològica. Així, Chantal Mouffe situa la crisi de la democràcia i l'auge del populisme com el resultat inevitable del desequilibri entre els interessos corporatius i els de la resta d'agents socials [17].

Subratllem per al debat que ens ocupa un fet important: les elits econòmiques (corporatives o individuals) no depenen de manera evident de la provisió de serveis públics, tot just del regulador macroeconòmic o dels organismes públics entesos ara com a clients. Al parer de Fukuyama [18], l'erosió dels serveis públics és precisament el resultat de la captura de la maquinària política feta pels poders econòmics i té un efecte important: el de reduir la qualitat dels serveis públics, el d'empènyer a la baixa el suport ciutadà a aquests serveis, el d'empényer a l'alça els recursos destinats a la monitorització i auditoria sobre uns serveis públics que progressivament es veuran embolicats en una teranyina burocràtica que acabarà beneficiant el sector privat. Som davant d'una profecia autoacomplerta: l'extensió de la sospita accentua el seu declivi. La desigualtat de poder, un cop més, augmenta les diferències de renda d'origen. I és que el coixí social proveït per l'estat no és una opció que pugui ser deixada de banda per part de la població de renda més baixa. Els serveis públics, insistim-hi, són una part integral del sou indirecte que rebem els ciutadans. La seva erosió corroeix finalment, també, el contracte social sobre el qual es fonamenta la legitimitat del sistema polític.

El relat de la desigualtat: què ha canviat en el debat públic?

El debat més recent al voltant de la desigualtat i la democràcia, inevitablement recupera debats clàssics que exposen la relació entre desigualtat i model econòmic. Així, sabem que l'increment de la desigualtat en una societat fa que s'incrementi el volum de recursos privats que es dirigeixen cap a l'economia especulativa mentre baixen els que es destinen a l'economia real i al consum. També alimenta els dubtes sobre els guanys col·lectius aconseguits per les diferents onades globalitzadores que trobem darrere de cada nou tractat comercials internacional. Tractats, per cert, creixentment qüestionats i transversalment resistits [19]. En tot cas sembla evident el trencament el consens social, polític i fins i tot acadèmic al voltant de plantejaments com el del *trickle down economics*, o economia de goteig, segons el qual la desigualtat dels agents a l'hora de beneficiar-se del creixement econòmic vindria justificada pel seu efecte redistributiu a mig termini [20]. No ha estat així.

Recordem com el miracle exportador alemany es va produir sobre la base social de l'*Agenda 2010* auspiciada pels partits de l'esquerra a inicis de segle i que creava els *minijobs* i reblava el clau de la creixent desigualtat al país germànic. Ben igualment, el miracle econòmic de Trump fins a inicis de la pandèmia se sostenia en un indicador d'atur que privilegiava la creació de llocs de treball precaris, l'endeutament progressiu de la ciutadania per mantenir els patrons de consum heredats, i l'efecte miratge d'una borsa de valors inflada gràcies a la massiva afluència de capitals especulatius globals. Tot això en un país on l'u per cent dels americans tenen accions per valor de 14 bilions de dòlars mentre el 50% més pobre prou feines arriba a 0,16 bilions [21]. Un model econòmic que propulsa al davant de tot les accions d'Amazon durant la pandèmia, mentre la mateixa empresa lidera també el rànquing de treballadors pobres que han de complementar els seus salaris gràcies a ajuts públics [22].

Tanmateix, el canvi de discurs sobre com corregir la desigualtat és un fet. El Fons monetari

internacional ja fa anys que demana la correcció de la progressivitat fiscal, increments en inversió sanitària, en educació i, fins i tot, la creació d'una renda bàsica universal. De la mateixa manera, l'OCDE ha situat la correcció de l'elusió fiscal, la cursa impositiva cap a baix o la competència dels paradisos fiscals en la seva agenda política. Totes aquestes són mesures que tracten de revertir la desigualtat i apedaçar el contracte social sobre el qual se sosté la legitimitat de les institucions públiques.

> Els serveis públics són una part integral del sou indirecte que rebem els ciutadans. La seva erosió corroeix també el contracte social sobre el qual es fonamenta la legitimitat del sistema polític

Tanmateix, la crítica *sistèmica*, ens recorda que amb aquestes mesures no es corregeixen les dinàmiques *estructurals* que acompanyen un model econòmic que genera crisis financeres creixents, també creixentment sincronitzades; que considera com un fet ineludible la destrucció creativa del teixit productiu fruit del canvi tecnològic; i que intensifica la concentració de la riquesa en unes poques mans. Ben segur que els primers anàlisis sobre l'impacte de la pandèmia sobre els individus en funció de la seva classe social i del país d'origen no farà més que propulsar aquest debat [23].

Desigualtat i democràcia: què fer?

L'estabilitat del nostre sistema polític descansa en la capacitat d'evitar que les nostres democràcies serveixin els interessos d'una minoria. Això implica doncs que la seva estabilitat demana reforçar les polítiques distributives; posar contrafocs a l'activisme polític de les grans corporacions i equilibrar la capacitat d'uns i altres a l'hora de situar els nostres problemes en el centre de l'agenda política. Un gir que demana altres intervencions en la línia exposa més amunt: una veritable revolució fiscal de caràcter progressiu (la *taxa google* o l'impost *mínim* a les empreses transnacionals, per exemple); la lluita contra el frau fiscal dels grans contribuents; la limitació dels àmbits d'especulació amb especial cura a l'habitatge [24] o la protecció de les rendes del treball particularment en l'àmbit de les noves plataformes digitals.

Tanmateix, la magnitud del desafiament exigiria actuacions encara més profundes sobre l'àmbit econòmic i que necessàriament passarien per la incorporació dels treballadors en els consells d'administració de les grans empreses, el reforç del moviment sindical allà on més dificultats té (novament les plataformes digitals) o l'anul·lació dels mecanismes de transferència de sobirania per exemple en aquells acords comercials que permeten saltar-se l'àmbit jurisdiccional de l'estat-nació [25]. Dit d'una altra manera, no pot existir una democràcia forta si aquesta democràcia no amplia la seva presència a l'àmbit econòmic i redueix les tendències extractivistes (sobre persones i recursos naturals) del model econòmic que tenim i a partir del qual la desigualtat s'expandeix.

Per tot plegat, la desigualtat, en democràcia i seguint el debat que ens ha dut fins aquí, hauria de veure's com la conseqüència no desitjada d'una actuació política ineficient. Hauríem doncs de dir que és una tria que pot ser revertida si aquesta és la voluntat majoritària d'una societat [26]. Democràcia i igualtat finalment són conceptes intrínsecament vinculats: no podem entendre un sense l'altre. Al cap i a la fi, l'alternativa a la igualtat no és altra que l'autoritarisme.

REFERÈNCIES

1 — Vegeu Milanovic, B. (2019). *Capitalism, alone: The future of the system that rules the world*. Harvard University Press, o Mounk, Y., & Foa, R. S. (2018). The end of the democratic century: Autocracy's global ascendance. *Foreign Affairs*, 97(3), 29–36.

2 — Molt ben exposat a Deaton, A. (2013). *The great escape: health, wealth, and the origins of inequality*. Princeton University Press.

3 — La qualitat de les dades estadístiques dels Estats Units ens permeten observar com, per al conjunt de sectors i indústries, les concentracions empresarials han reduït la competència (vegeu l'article de David Leonhardt, "The Monopolization of America", publicat al *New York Times,* disponible en línia). L'estat espanyol no és una excepció, amb la concentració del sistema bancari com a exemple tal vegada més evident.

4 — Podríem parlar també aquí de l'existència de patrons estructurals d'explotació, que ineludiblement es vinculen a l'extensió dels mecanismes d'optimització fiscal, o a la pulsió del poder econòmic de controlar l'agenda política. Aquests punts es tocaran més endavant.

5 — Stiglitz, J. (2019). *People, power, and profits: Progressive capitalism for an age of discontent*. Norton, pp.86-87.

6 — El recent informe d'Oxfam sobre desigualtats posa xifres a aquesta deriva, amplificades ara per la COVID. Per a dades genèriques sobre desigualtat i canvi tecnològic, vegeu Frey (2020). *The technology trap: Capital, labor, and power in the age of automation*. Princeton University Press.

7 — Piketty, T. (2014). *El capital al segle XXI*. La Magrana.

8 — Sobre el declivi de la classe mitjana als nivell pre-1990s, vegeu l'article "La clase media española pierde peso y cae a niveles previos a los años 90", publicat a *La Vanguardia* el 24 de novembre de 2020, disponible en línia. Pel que fa a l'origen de les fortunes, a l'Estat espanyol, l'herència explica encara un 54% d'aquestes: vegeu el *working paper* "The Origins of the Superrich: The Billionaire Characteristics Database" (2016) del Peterson Institute for International Economics. Disponible en línia.

9 — Mounk & Foa, *op.cit.*

10 — Es calcula que un 95% dels 216.000 milions d'euros que va rebre Grècia entre 2009-2015 va anar a parar a rescatar els creditors. Vegeu l'article "Most of Greek bailout money went to banks: study", publicat a DW.COM. Disponible en línia.

11 — Molt ben explicat a Beck, U. (2012). *Una europa alemana*. Paidós.
12 — O, seguint a Bobbio, com s'estructura l'equilibri entre els dos components de la democràcia liberal: el *liberal* que pivota sobre el concepte de propietat, i el *democràtic*, que articula sobre la voluntat popular? Vegeu Bobbio, N. (2005). *Liberalism and democracy*. Verso, pp.1-3.
13 — O l'actuació davant el canvi climàtic. Vegeu Gilens, M., & Page, B. I. (2014). Testing theories of American politics: Elites, interest groups, and average citizens. *Perspectives on Politics*, 12(3), 564–581.
14 — Per una interessant aproximació a les seves pautes d'actuació vegeu Scott, J. C. (2018). *Lobbying and society: A political sociology of interest groups*. John Wiley & Sons. He escrit una ressenya a Murillo, D. (2020). Review of John C. Scott. Lobbying and Society: A Political Sociology of Interest Groups, Cambridge UK: John Wiley & Sons, 2018. *International Sociology*, 35 (5), 530-533.
15 — L'obra de referència aquí seria el clàssic de Dahl, R. A. (1961). *Who governs? Democracy and power in an American city*. New Haven: Yale University Press.
16 — Crouch, C. (2004). *Post-democracy*. Cambridge: Polity.
17 — Fukuyama, F. (2014). America in Decay: The Sources of Political Dysfunction. *Foreign Affairs*, 93; Holcombe, R. G. (2015). Political capitalisme. *Cato Journal*, 35(1), 41–66; Case, A., & Deaton, A. (2020). *Deaths of Despair and the Future of Capitalism*. Princeton University Press; Mouffe, C. (2018). *For a left populism*. Verso Books. La referència a l'increment del vot per Trump es pot trobar a l'article "Trump succeeds where health is failing", publicat a *The Economist* el 21 de novembre de 2016. Disponible en línia.
18 — Fukuyama, *op.cit.*
19 — La percepció creixentment negativa de la globalització en els països industrialitzats, es va traduir en la campanya electoral americana, l'any 2016, en el rebuig ciutadà a l'Aliança Transpacífica (TPP) finalment rebutjada pels dos candidats a president. Aquest és un debat ja plantejat de manera solvent a Rodrik, D. (2011). *The globalization paradox: democracy and the future of the world economy*. W.W. Norton & Co.
20 — *El Sol sempre surt per l'est* seria la versió xinesa de la mateixa idea. Aquesta és una cita atribuïda a Deng Xiaoping al setantes i que justificaria la desigualtat produïda pel desenvolupament econòmic del país. La concentració de la riquesa en les províncies costaneres orientals estava cridada a escalfar també, al llarg del temps, les províncies occidentals més pobres. No ha estat ben bé així.
21 — Vegeu *The Triumph of Injustice* d'Emmanuel Saez i Gabriel Zucman (disponible en línia). TaxJusticeNow.org.
22 — Sobre els treballadors pobres, vegeu l'article "Amazon's warehouse workers struggle to make ends meet", publicat a *Bloomberg News* el 18 de desembre de 2020. Disponible en línia.

23 — Aquí tocaria abordar temes com l'impacte del COVID sobre els salaris reals percebuts sobre les diferents classes socials; la desigual capacitat de treballar remotament d'uns i altres; o, inevitablement, la disponibilitat de vacunes en funció del país on residim. Mentre a Itàlia la caiguda d'ingressos dels treballadors ha estat del 4%, la xifra arriba al 56% per al cas del Perú. L'atur puja respectivament el 4 i el 37%. (vegeu les dades a l'informe de l'Organització Internacional del Treball, OIT, de gener de 2021). Un fet que se succeix al marge dels dos-cents milions de persones que han entrat en la pobresa degut a la pandèmia i que, en definitiva, expandeixen les desigualtats (vegeu una anàlisi global en l'informe d'Oxfam de gener del 2021). Finalment, cal esmentar com, amb taxes de pobresa en ràpid creixement, l'Estat espanyol va ja camí d'imitar els patrons de desigualtat de països com els Estats Units, Gran Bretanya o Corea del Sud.

24 — El 60% del salari de les classes baixes va destinat a despesa corrent com alimentació, subministres i habitatge respecte el 36% de les rendes més altes. Vegeu l'article "La clase media española pierde peso y cae a niveles previos a los años 90" publicat a *La Vanguardia* el 24 de novembre de 2020. Disponible en línia.

25 — Un debat força més polèmic és el que descansaria al voltant de situar la renda bàsica universal com a prioritat política, una iniciativa curiosament defensada des de tota mena d'ideologies i plantejaments. Subratllem aquí que la lògica última és sempre la de desplaçar els costos no desitjats del model econòmic sobre l'àmbit públic sense corregir els desequilibris assenyalats en aquest darrer apartat. Aquestes i altres propostes es discuteixen, per exemple, en les obres de Fray i Milanovic citades anteriorment.

26 — És la tesi central de Piketty, T. (2019). *Capital i ideologia*. Grup62.



David Murillo

David Murillo és professor titular del Departament de Societat, Política i Sostenibilitat a ESADE, Universitat Ramon Llull, i investigador de l'Institut d'Innovació Social, on lidera investigacions en àmbits com la globalització, la innovació social o l'ètica empresarial. Doctor en Sociologia per la Universitat de Barcelona, és llicenciat en Humanitats per la UOC i en Administració i Direcció d'Empreses per la UB. La seva recerca explora la intersecció entre la globalització econòmica, el canvi social i l'impacte polític. Entre els seus darrers treballs hi trobem el llibre *From Walmart to Al Qaeda. An interdisciplinary approach to globalization* (Routledge, 2017, amb edicions en català i en castellà) i diversos articles acadèmics apareguts en revistes com *Technological Forecasting and Social Change*; *Globalizations, International Politics*; *International Sociology*; *International Review of Sociology*; *Organization*; *Business Ethics: A European Review*; *Journal of Business Ethics* o *Business Research Quarterly*.